

Ki volt Max Weber? Szociológus, aki a jelen előzményeit kereste a múltban, vagy történész, aki a múlt következményeit vizsgálta a jelenben? Netán filozófus, politológus, vagy éppen politikus? A lexikonok és más kézikönyvek is bizonytalanok mindebben. S ez nem véletlen a polihisztor jellegű tudósoknál, márpedig Weber ilyen volt. Az aligha vitatható, hogy történészként – s nem pusztán gazdaságtörténészként – is jelentőset alkotott. Olyannyira, hogy szinte azt mondhatnánk: Weber után már nem lehet úgy történelmet írni, mint előtte. Az életmű ebben az értelemben is megkerülhetetlen.

Jóllehet Weber kialakított filozófiai rendszert, bizonyos bölcséleti alapállás történészi munkájához is szükségeltetett. Ez a “megalapozó” eszme a neokantiánus volt. Erősen hatott rá Windelband felfogása, amely szerint van érték, de ez nem a megismerhetetlen, kanti “magánvaló”, hanem a megismerés objektumának és szubjektumának az egybeesése igazolja. Weber Rickertet követi akkor, amikor az objektumból és a szubjektumból kiindulva alkotja meg ismeretelméleti rendszerét. Akárcsak Dilthey, elutasítja Hegel historizmusát s mindenfajta olyan felfogást, amely “törvényszerű” történelmi fejlődésről szól. Szerinte “törvényszerűségek” csak a természettudományokban vannak, a társadalomtudományokban nincsenek. Követője, Simmel kidolgozta az “objektív valóságról” szóló nézetet, rámutatva a megismerő magatartásának, a szubjektumnak a jelentőségre, nem kikerülve Nietzsche hatását. S még nem beszéltünk Lorenz von Steinről, a jogtudósról, közgazdászról, aki bizonyos értelemben antihegelianus filozófus volt. Stein, már az említettektől eltérően, kifejezetten államelméleti kérdésekkel is foglalkozott, kiemelve a szociálpolitika jelentőségét s az állam, valamint a közigazgatás ezzel kapcsolatos szerepét, méltatva bizonyos szocialisztikus nézeteket is.

Ami Marxtól illeti, őt Weber, akárcsak Nietzsche, a 19. század egyik legnagyobb gondolkodójának tartotta. Viszonyuk azonban nem ilyen egyszerű. Habár Weber a létező szocializmus országaiban bizonyos kíméletet élvezett, és számos marxista tudós, így Lukács György is nagyra becsülte, rendszeresen szó esett “korlátairól”, életművének burzsoá jellegéről. Más részről viszont voltak illusztris szerzők, akik túlságosan is közel hozzák egymáshoz Marxtól és Weberrel. Golo Mann, rámutatva egyben Weber erős közéleti hatására, így ír az első világháború végének németországi viszonyairól: “A demokráciának nem kevésbé kérdéses szellemi szövetségese volt a haladó társadalomtudomány abban a formájában, ahogy a német egyetemeken tanították. Ez a tudomány – Max Weber emberi nagysága nélkül – Max Weber követője volt, aki az »értékek szabadságát« és a szociológia tiszta tárgyiaságát követelte, és Marx követésében is ilyen volt. Finomították a módszereit, de tartották magukat az alaptézishez, mindenekelőtt a társadalmi és erkölcsi eszmék »helyhez kötöttségének« elméletéhez. Értve ezalatt a társadalmi érdekviszonyokat: azaz meg kell mutatni a társadalmi jelenségek mögötti, az azokat meghatározó érdekeket.”¹

Maga Weber másként vélekedett. *Az egyetemes társadalom és gazdaságtörténet vázolata* című, már a szerző halála után megjelent munkájában a következők olvashatók: “Végül még azt is hangsúlyozni kell, hogy a gazdaságtörténet (és egészében az »az osztályharcok története«) nem azonos az egész kultúra történetével általában, ahogy azt a *materialista történelemfelfogás* hirdeti. A kultúra nem folyománya, nem is csupán funkciója a gazdaságnak; inkább csak arról van szó, hogy a gazdaságtörténet jelenti azt az alapot, melynek ismerete nélkül valóban elképzelhetetlen, hogy a kultúra bármely nagy területén gyümölcsöző kutatás folyjék.”² (Emlékeztetni kell arra, hogy Weber a “kultúra” fogalmát a társadalom valamennyi jelenségére kiterjesztve értelmezi. Ezek szerint minden társadalmi jelenség a kultúra része, míg a kultúra nem része semminek.)

Viszonylag széles körben ismert Weber “racionalitás” fogalma, amely egyet jelent az

irracionális, misztikus eszmék kiküszöbölésére irányuló törekvéssel. Ésszerűség a rentabilitás érdekében. Ezt látja a kapitalizáció folyamatában, illetve magában a kapitalizmusban, ezért méltányolta a *Kommunista kiáltvány* kapitalizmusképét, noha a marxi prófécia távol állott tőle, amiként a formációelmélet is. W. Windelband és H. Rickert alapján úgy vélekedett, hogy a történelemben, általában az “idiografikus” tudományokban (azaz a társadalomtudományokban) nincsenek törvényszerűségek. A történelemnek a valóságot a maga komplexitásában kell ábrázolnia. Ezért kell – sokféle tényezőt figyelembe véve – megalkotni az “ideáltípusokat”; mai szóhasználatnál élve ezért van szükség modellezésre. A történelem az emberek műve, de nem általában a néptömegeké. Alakulásában jelentős része van geográfiai, klimatikus, mondhatnánk ökológiai tényezőknek, a szellemi életnek, a vallásoknak, a véletlen vagy éppen irracionális tényezőknek és nem utolsósorban a kiemelkedő személyiségeknek, akik “a váltókat állítják”. Általában nem beszélhetünk lineáris fejlődésről. A fejlődést az jelzi, hogy milyen mértékben érvényesül a már említett racionalitás. A racionalitás–irracionalitás, fejlődőképesség–fejlődésképtelenség kérdését Weber a “soktényezős” szemlélet alapján vizsgálja. Ebben nyilván alapvető a technika és a termelőerők fejlődése.

Max Weber az “értékelésmentes tudomány” álláspontját képviseli. Ez azonban nem azt jelenti, hogy tagadja az értékeket. A tudományt az érdekli, ami van, s nem az, aminek lennie kellene. A tudós tehát nem próféta, nem prognosztizálhatja a jövőt. Weber nem híve az ideologikus történelemtudománynak sem. A mai olvasó számára ez az “értékelésmentesség” már alig tűnik fel. Weber tartózkodik attól, hogy minden második mondatban minősítsen, vagy morális fejtegetésekbe bocsátkozzék. Egy szemléletes példa: Weber egy helyen a “kikényszerített, kizsarolt” fizetségekkel foglalkozik. Megjegyzi, hogy a dél-olaszországi gyáros arra a kérdésre, hogy miért fizet védelmi pénzt a maffiának, így felelt: “Uram, a camorra havonta x lírát vesz el tőlem, és garantálja biztonságomat; az állam tízszer x-et vesz el tőlem, és nem garantál semmit.”³ Weber nem minősít. Nem utal arra, hogy az említett eljárás helyes-e vagy helytelen. Nem marasztalja el sem a maffiát, sem az államot. Nem ítéli el az erkölcsök romlását stb. Álláspontja így is világos: nem helyesli, hogy kikényszerítsenek, kizsaroljanak jövedelmeket. Tehát értéket ismer, de nem értékeli. Ez szokatlan mindazok számára, akik akár pozitivisták, akár “nemzeti”, akár vallás-erkölcsi alapokon álló, akár marxista történészek írásain nevelkedtek. Idevág egy másik példa is. Weber szerint, lévén az igazodási pont a racionalitás, mindent ehhez kell viszonyítani, kommentár nélkül. “Egy tőzsdepánik magyarázatakor például célravezetőbb először megállapítani, hogy miként zajlott *volna* le a dolog, ha *nem* játszottak volna közre irracionális érzelmek és indulatok, és csak ezután célszerű bevezetni a »zavaró tényezőként« fölfogott irracionális összetevőket.”⁴

A tanítvány, Karl Jaspers szerint Weber “Universalhistoriker” volt. Nem egyes részletek, hanem az egész érdekelt.⁵ Ez is meggyőző vélemény mellett, hogy miért nem tekinthető “pusztán” gazdaságtörténésznek. De világosan ír erről maga Weber is. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munka (1905) előszavában a következőket olvashatjuk: “A modern európai kultúrán nevelkedett embernek az egyetemes történelem problémái elkerülhetetlenül és jogosan a következő kérdést teszik föl: A körülmények miféle láncolata vezetett oda, hogy éppen a Nyugat talaján, és csakis itt keletkeztek olyan művelődéstörténeti jelenségek, amelyek – legalábbis úgy véljük – egyetemes jelentőségű és érvényű fejlődés irányába mutatnak.”⁶ Ennek a célnak a megvalósítása valóban egyetemes történeti munkálkodást igényel. Ismeretesek Weber várostörténeti kutatásai, amelyek már az ókor városaival is behatóan foglalkoznak, és rámutatnak az antik polisz jellemzőire. Az antik poliszban zömmel még földtulajdonnal rendelkező polgárok élnek, míg a középkori város szervezetét a céhekbe tömörült kézművesek hozták létre. A város viszont nem létezhetett a paraszti vidék nélkül. Weber hangsúlyozza, hogy a rabszolgatartást felváltó kapitalizmusnak “óriási történelmi jelentősége” volt. Megkülönböztet hűbéri és javadalmas feudalizmust. Az előbbi az úri hatalom és úri jogok elsajátítását jelenti a hűbérbe adás révén, az utóbbi olyan járadékok elsajátítása, amelyeket hozamuk szerint becsülnek fel és adományoznak.⁷

Marx és Engels a *Kommunista kiáltvány*ban szenvedélyesen ábrázolja a kapitalizmus forradalmi

kibontakozásának folyamatát; terjedelmesen ecseteli, hogy mit rombolt, mit zúzott szét a tőkés fejlődés. Weber is ír erről. Hangsúlyozza a rendi polgár és az osztály közötti különbségeket, és rámutat arra, hogy az osztályok léte racionálisabb, mint a rendké. Az ókorban és a középkorban is voltak polgárok, csak hogy ezek valamilyen rendi csoporthoz tartoztak. A középkorban kialakult a rendi jellegű, a patrimoniális uralom. “*Rendi hatalommegosztásnak* azt az állapotot nevezzük, amikor az úri hatalmi jogok elsajátítása folytán a rendi kiváltságokat élvező emberek *szervezetei* az úrral kötött esetenkénti *kompromisszum* alapján részt vesznek a politikai vagy igazgatási (esetleg mind a kétféle) szabályozás megalkotásában, konkrét közigazgatási rendelkezéseket hoznak vagy ellenőrző rendszabályokat alkotnak, és esetleg ők maguk – olykor saját igazgatási csoporttal, melynek személyekre parancsadási joga is van – hajtják végre őket.” Majd a későbbiekben: “A feudális réteg túlsúlya – mivel a hűbérbe adományozott uralmi jogok többségének rendszerint patrimoniális struktúrája van – általában szigorúan korlátozni vagy egyenest szándékosan – erőpolitika alkalmazásával – akadályozni szokta, illetve el szokta fojtani a vállalkozási szabadságot és a piaci fejlődést.”⁸

Más a helyzet a polgárságnál. Már nincsenek feudális privilégiumok, származásból, adományozásból eredő, a piac szabadságának kibontakozását és egyben a racionalizmus érvényesítését akadályozó korlátozások. Természetesen többféle alapon lehet valaki polgár. Lehet gazdasági érdekei, tulajdona révén nagypolgár, kispolgár, vállalkozó vagy kézműves. Lehet “politikai jogok alanyaként definiálható”, azaz állampolgár. A rendi értelemben vett – vagyis a nemességgel és a proletariátussal szembeállított – polgárság “a vagyon és a műveltség embereiből tevődik össze; rendi értelemben polgár a vállalkozó, a járadékos és egyáltalán mindenki, aki valamilyen felsőfokú képzést kapott, ami társadalmi presztízst biztosít a számára, és lehetővé teszi, hogy a rend színvonalán éljen.”⁹ Ebben az értelemben a társadalmi rend – mint réteg – fogalma él a kapitalizmusban is. Weber megjegyzi, hogy a gazdasági értelemben vett polgárság a nyugati fejlődés sajátja. Mint ahogyan bizonyos művészi, művészettörténeti jelenségek is.

Általában a weberi felfogás szerint az osztályfogalom mindig összetett; az osztályok strukturáltak, s ez a termelési eszközöktől a tőkés rend kialakulása során megfosztott ipari munkásságra és a parasztságra is vonatkozik. A kontinens kisgazdálkodói szövetkezeteinek gyors terjedését szerinte azok a sajátos előnyök magyarázzák, amelyek a munkájáért felelős kisgazdát a nagy farmer bér munkásával szemben jellemzik, s ezek a szövetkezetek a paraszt mezőgazdasági képzésének leghatékonyabb eszközei. Ugyankor sor kerülhet a város és a falu ellentéteinek kibontakozására. A kapitalizmus és a tradíció konfliktusa politikai színezetet kap, mert ha a gazdasági és a politikai hatalom végképp átmege a városi kapitalisták kezébe, felmerül a kérdés, vajon hanyatlásra vannak-e ítélve a politikai értelmiség kicsiny vidéki központjai, s a városok foglalják-e el az egész terepet mint a politikai, társadalmi és esztétikai kultúra egyedüli hordozói?

Természetesen idéznünk kell Webernek az általa feltett fő kérdésre adott választát, amely jól mutatja gondolkodásának főbb jellegzetességét, elsődlegesen a soktényezőséget. “Arra a kérdésre, hogy vajon ez a fejlődés miért csak nyugaton játszódott le, a Nyugat általános kultúrtörténetének meghatározott vonásaiban kell keresnünk a választ, mégpedig azokban a vonásokban, amelyek kizárólag a nyugati kultúrfejlődésre jellemzők. Csak nyugaton alakult ki például a *modern értelemben vett* – írásban rögzített alkotmányra, szakigazgatásra és állampolgári jogra épülő – *állam*; az antikvitásban és keleten voltak ugyan bizonyos kezdetek, ezek azonban soha nem tudtak teljesen kibontakozni. Csak a nyugati fejlődés ismeri továbbá a jogászok alkotta, ésszerűen interpretálható és alkalmazható *racionális jogot*. Ugyancsak nyugaton találkozunk a *polgár* (civis Romanus, citoyen, bourgeois) fogalmával, mivel a szó tulajdonképpen értelmében vett város is csak nyugaton létezik. Kizárólag nyugati képződmény továbbá a *mai értelemben vett* tudomány. A kínaiak is ismerték a teológiát és a filozófiát, ők is fölvetették az élet végső kérdéseit – talán még azt is megkockáztathatjuk, hogy az európaiak soha nem jutottak el olyan mélységekig, mint a kínai és a hindu filozófia –, a racionális tudomány és vele együtt a *racionális technika* azonban ebben a kultúrkörben ismeretlen maradt. Minden más kultúrától megkülönbözteti végül a nyugati

civilizációt a nyugati ember *életvitelének alapjául szolgáló racionális éthosz*.”¹⁰

A fejtegetésekben (és általában Weber vallásszociológiájában) az “érdek” fogalma nem tölti be azt a centrális szerepet, mint Marxnál. Viszont Weber elkerüli az utóbbinál érzékelhető bipolaritást. Marx is ír értelmiségről, középrétegekről, kistulajdonosokról stb. De nála dominál a két pólus erős szembeállítás: “burzsoá és proletár”. A belső tagoltság, az átmenetek kérdése háttérben marad. Marx nem weberi értelemben használja a “kultúra” szót sem, amelyen belül egyébként Weber szerint is a gazdaságnak kiemelkedő jelentősége van – hiszen ettől kapitalizmus a kapitalizmus. De mi is tulajdonképpen a kapitalizmus? Weber nyomatékosan hangsúlyozza, hogy önmagában nem azonos a “szerzési ösztönnel”, a nyereségvágygal. A korlátlan szerzési ösztön a legkevésbé sem azonos a kapitalizmussal, még kevésbé annak “szellemével”. Sőt a kapitalizmus azonos lehet ennek az irreális ösztönnel a megfélemezésével vagy legalábbis racionális mérséklésével. “A folyamatos, racionális, kapitalista üzemből szerzett *nyereségre*, mindig megújuló nyereségre való törekvéssel azonban igenis azonos a kapitalizmus.”¹¹ Kalkulálni kell, mérlegképesen gazdálkodni, lehetőleg kerülni a luxusfogyasztást, a nyereséget pedig – mai szóhasználattal – vissza kell forgatni a reálszférába. (Weber ugyanis a különböző pénzügyi spekulációktól idegenkedik.) Külön is elítéli azt, hogy a “szerzési ösztön” és a “nyereségvágy” áldozatokat szed. Elítéli az embertársaikat becsapó pincéreket, taxisokat, a rablókat, de a korrump politikusokat, hivatalnokokat, katonákat, a pénzre vadászó orvosokat, művészeket, félvilági nőket, szenvedélyes kártyásokat, sőt koldusokat is.

S itt felszisszen a mai olvasó. Volt-e, lehet-e szó etikus kapitalizmusról, amely a weberi értelemben vett racionalitáson és önkorlátozáson alapszik? Etikus módon keletkeztek-e a nagy vagyonok? Nem a kapitalizmus hozta-e létre a fogyasztói társadalmakat, jóllehet Weber a luxusfogyasztással nem rokonszenvez. Azt viszont megállapítja, hogy tömegtermeléssel tömegigényeket kell kielégíteni. De ki határozza meg, hogy mi a tömegigény, és mi – az adott történelmi időszakban – a luxusingény? Szerinte van racionális és van irracionális kapitalizmus. De nem válhat-e a racionális kapitalizmus maga is irracionálissá? Weber szerint kétségkívül többféle kapitalizmus van. Felvázolja az “ideáltípust”, de utal a más jellegűekre is. Ezenkívül nem feledkezhetünk meg neokantiánus filozófiai irányultságáról, amely – bár nem hirdet aszkézist – visszafogottságot, önmérsékletet szorgalmaz. Ebben látja a protestáns etika egyik fő jellemvonását. Hiszen a katolicizmus országában a reneszánsz óta inkább a pénzszerzésre, a luxusra irányultak az emberi törekvések. Weber, jóllehet még a 19. és 20. század fordulójának kapitalizmusát ábrázolta, már észrevette, hogy a kapitalizmus több helyütt – elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban – túlmegy a korábbi kereteken: mind a termelés jellegét, mind volumenét illetően.

Felvetődik a kérdés: a racionalitás érvényesülését illetően milyen jelentőséget tulajdonított az államnak? Weber utal a jellegzetesen nyugati merkantilizmusra, amely lényegében mint az állam és a kapitalista érdekek szövetsége jelent meg. A merkantilizmusnak ugyanakkor létezett egy keresztényszocialista értelmezése, amely “a keresztényi szervezeteken alapuló szociális rendszert” igyekezett megvalósítani. A merkantilizmusnak ez az ugyancsak 18. századi angliai válfaja – “éles ellentétben a puritanizmussal, amely minden szegény embert munkakerülőnek vagy bűnösnek tekintett – nem helyezkedett ellenséges álláspontra a szegénységgel szemben”, bár a kincstári szempontokra messzemenően tekintettel volt. Általában azonban a merkantilizmus a kapitalista vállalkozás szempontjainak átvitelét jelentette a politikára. Az államot úgy tekintették, mintha csakis és kizárólag kapitalista vállalkozókból állna.¹² Márpedig ez nyilvánvalóan nem így volt. A még középkori előzményekre visszatekintő merkantilizmus kétségkívül hozzájárult – hangsúlyozza Weber – a termelés növekedéséhez és a kereskedelem fejlesztéséhez. Ugyanakkor nemcsak a népesség, hanem a társadalmi feszültség is növekedett. “Ameddig a munkásokat az örök üdvösséggel lehetett biztatni, addig elképzelhető volt, hogy a munkásosztály beletörődjön a sorsába. Amikor azonban ez a vigasz is elesett, ez a tény már önmagában is felszínre hozta azokat a társadalmi feszültségeket, amelyek azóta is állandóan nőnek. Ezzel elérkeztünk ahhoz az időponthoz, amikor a kapitalizmus korai szakasza véget ért, és a 19. században beköszöntött a vas korszaka.”¹³

Weber tudatában van a tőkés válságok tényének. Az okot abban látja, hogy a modern termelés “megszabadult organikus, természet szabta korlátaitól”. A súlyos következményekre is rátér. “Ettől kezdve mindig és mindenütt előfordultak a tágabb értelemben vett válságok: krónikus munkanélküliség, éhínség, értékesítési nehézségek és az egész gazdasági életre bomlasztóan ható politikai zavarok. De egészen más helyzet az, amikor egy kínai vagy japán paraszt éheznek, s közben tudja, hogy az istenség nem kedvez neki, vagy valami nincs rendben a szellemekkel, s ennek következménye, hogy a természet rosszkor küldi az esőt vagy a napsütést, illetve ha a társadalmi rend mint olyan tehető felelőssé a válságért, ha a legutolsó munkás is a társadalmi rendet okolhatja. Az első esetben az ember a vallás felé fordul, a másodikban viszont emberi alkotásban látja a hibát, s a munkás számára ebből az a következtetés adódik, hogy az ember művét meg kell változtatni; a racionális soha nem született volna meg a válságok nélkül.”¹⁴

A fejtegetésekből kitűnik, hogy Weber szerint az állam lényegében tehetetlen a válságokkal szemben; ámde ha szocialista állam jön létre, annak is figyelemmel kell lennie a gazdasági racionalitásra. Valószínűsíthető, hogy ebben az esetben “a vezetést egy szervezett igazgatási csoport gyakorolja... minden olyan *racionálisan* működő szocialista gazdasági egységben is (sőt, éppen erre volna jellemző), amely a munkásokat továbbra is megfosztaná az eszközöktől, csak emellett még a magántulajdonosokat is teljesen kisajátítaná.”¹⁵ A tervgazdaság Weber szerint nem lehet tartós. Hivatkozik az oroszországi tapasztalatokra: a hadigazdálkodásból megkezdődött az átmenet az új gazdasági politikához. Megállapítja, hogy Marx elsődlegesnek a termelés problémáját tekintette, a szociáldemokraták evolucionista beállítottságúak, míg a kommunista Lenin a racionális tervgazdaság híve.¹⁶ Weber szerint a gazdaságon kívüli kényszert bevinni a gazdaságba nem racionális. Ezért figyelmeztet: “A kommunista jellegű és emellett minden kalkulációtól mentes közös vagy társult tevékenység nem az ellátás szempontjából optimális helyzetek kiszámításán, hanem közvetlenül *átértett* szolidaritáson alapul.”¹⁷

A globalizáció problémája Weber idején másként jelentkezett, mint napjainkban. Weber tudatában volt a tőke nemzetköziségének. Ennek bizonyítéka, hogy többször is használta a “nyugati tőke” elnevezést. Ugyanakkor a fejlődés szempontjából nagy jelentőséget tulajdonított a nemzeti államok kialakulásának Találkozó történelmi elemzéssel állapította meg: “Az ókortól eltérően azonban az újkori városok az egymással állandó hatalmi harcot vívó, hol békés, hol háborús eszközökkel versengő nemzeti államok fennhatósága alá kerültek. Ez a konkurenciaharc teremtette meg az újkori nyugati kapitalizmus számára a legnagyobb lehetőségeket. Az egyes államoknak egymástól kellett elhódítaniuk a mobil tőkét, tehát a tőke diktálta a feltételeket, a tőke szabta meg, hogy milyen feltételek mellett segít megragadni a hatalmat. Az államnak és a tőkének ebből a kényszerű szövetségéből született meg a nemzeti polgárság, a modern értelemben vett burzsoázia. A zárt nemzeti államnak a létrejötte pozitív folyamat. Ennek köszönhető tehát, hogy a kapitalizmus tartósan fennmaradt, és fenn is fog maradni mindaddig, amíg a nemzeti állam át nem adja a helyét egy világbirodalomnak.”¹⁸

Weber idézett műve a hátrahagyott írások közé tartozik. Feltehetően 1919-ben íródott. Nem tudjuk megmondani, hogy mit értsünk a “mindaddig, amíg” kitétlen. Az a tény, hogy Weber nagy fontosságot tulajdonított a nemzeti államnak, nem jelenti, hogy bármiféle nemzeti elnyomást helyeselt volna. Az egyenjogúság híve volt, minden üldözött védelmére kelt. Megkülönböztette a társadalmi embert a biológiaiától, de elutasított mindenfajta rasszizmust, antiszemitizmust. “Úgynevezett faji jegyek”-ről írt, amelyek “semmiféle közösséget” nem teremtenek. Szerinte csak akkor keletkezik valamilyen közösség, ha az alkotó individuumok társadalmi kapcsolata átértett összetartozásról tanúskodik.

A következőkben néhány fontos fogalomhoz kapcsolódó történelmi elemzéssel kívánunk foglalkozni. Ezek: a bürokrácia, a karizma és a legitimáció. Mindhárom megjelölés már létezett Weber előtt is, aki azonban új értelmet adott nekik. Többször is rámutatott arra, hogy a bürokrácia létrejötte elkerülhetetlen volt; magát a szót sem a későbbi, pejoratív értelemben használja. (Érthető

egyébként, hogy egyik fogalom sem sorolható be a hagyományos gazdaságtörténeti témák közé.)

Ami a bürokráciát illeti: már az ókori hatalmak sem lehettek meg a birodalmakat “üzemeltető” adminisztráció nélkül. A modern hivatalnok “tényleges társadalmi pozíciója rendszerint ott a legmagasabb, ahol (a régi kultúrországokban) erős a szakképzett igazgatás szükséglete, ugyanakkor erős és aránylag stabil a társadalmi differenciálódás, és a hivatalnok a társadalmi hatalommegosztás következtében, vagy az előírt szakképzés költséges volta és a személyét kötő rendi konzekvenciák folytán, túlnyomóan a társadalmilag és gazdaságilag kiváltságos rétegekből származik.”¹⁹ Ez természetes, elkerülhetetlen folyamat. Bürokráciára szüksége van mind a parlamentáris, mind a diktatórikus államoknak, mind a monarchiáknak, mind a köztársaságoknak. “Mint ahogyan a kapitalizmus irányába történő *ügynevezett haladás* [kiemelés tőlem – E. T.] a középkor óta a gazdasági modernizálásnak egyértelmű mércéje, ugyanúgy az alkalmazáson, fizetésen, nyugdíjon, előléptetésen, szakszerű képzésen és munkamegosztáson, szilárd hatáskörökön, aktaszerűségen, hierarchikus alá- és fölérendeltségen nyugvó bürokratikus hivatalnoki apparátus egyértelmű mércéje volt az állam – mind a monarchikus, mind a demokratikus állam – modernizálásának.”²⁰ Hasonló jelentősége van a különböző gazdasági egységek vezetőségeinek. Weber a bürokráciához hasonlóan értékeli – természetesen nem a mai szóhasználattal – a menedzsmentet. Rámutat arra, hogy vannak a bürokráciában a politikától független szakemberek, de vannak olyanok is, akik politikai támogatásnak köszönhetik pozícióikat. A dolog természeténél fogva a bürokrációnál esetenként a korrupció is megmutatkozhat, amelyet Weber irreális jelenségnek tart.

Jelentős teljesítmény annak megfogalmazása is, hogy a tulajdonnal nem rendelkező, de képzettsége folytán a polgárságba sorolható bürokrácia, illetve menedzsment esetenként munkáltatóival szemben önállósulhat, a sarkára állhat – megnövelve ezzel jelentőségét az államban, a gazdasági életben és általában a társadalomban.

Max Weber *A modern kapitalizmus kialakulása* című, 1906-ban megjelent művét olvasva arra a felismerésre juthatunk, hogy a “kapitalizmus építése” nem is olyan képtelenség, mint amilyennek első pillanatban hinnők. A kapitalizmus valóban épül, de a működéséhez fontos intézményrendszert ki kell építeni. A haladás, mint olvashatjuk (Weber ezt a szót most is idézőjelbe teszi), a legszorosabban összefügg a modern tőkés fejlődéssel. “A modern tőkés üzem belsőleg elsősorban a kalkuláción alapul. Létezéséhez olyan igazságszolgáltatásra és igazgatásra van szüksége, amelynek működése legalábbis elvileg szilárd egyetemes normák szerint, ugyanolyan racionálisan kiszámítható, ahogyan egy gép előre látható teljesítményét számítjuk ki.”²¹ Majd ugyanitt megjegyzi: “Ma a növekvő »szocializálás« növekvő bürokratizálást is jelent.” Az állam ebben a folyamatban nagy szerepet játszik. A weberi vélemény szerint azonban nem államilag szervezett kényszerkartellekre van szükség, hanem fogyasztási szövetkezetekre, sőt – mi több – a parlament foglalkozhatna a termelés bizonyos ellenőrzésével.

Weber történeti áttekintést ad az állam fejlődéséről. Városállam, fejedelmi hatalom, deszakralizálódás, bürokrácia, pártrendszer. “Nem véletlen, hogy az ügyvédek olyan nagy jelentőségre tettek szert a nyugati politikában a pártok kialakulása óta. A pártokkal működő politikai üzem ugyanis nem jelent egyebet, mint érdeküzemet.” Majd a továbbiakban: “A politikát az ember kétféleképpen teheti hivatássá. Vagy a politiká»ért« él valaki, vagy a politiká»ból«.”²² A rendszer teret nyit a korrupciónak. Weber másutt rámutat, hogy maguk a pártok is történeti képződmények, s több válfajuk van. Patronáló pártok, ideológiai pártok, osztálypártok, vallási jelleggel működő pártok – aktív tagsággal, illetve szavazókkal, s a legkülönbözőbb gazdasági erőforrásokkal, szponzorokkal. A pártok érdekeik szolgálatában befolyásolni kívánják a bürokráciát, hivatalokat osztogatnak – pártszempontok alapján. Az irányítás a “pártvezérkar” kezében van. Ez üzemelteti magát a pártbürokráciát is. A legtöbb párt számára “nélkülözhetetlen a vezér” – esetenként a karizmatikus vezér. A pártoknak van programja, de ez háttérbe szorul az egyéb – hatalmi – szempontok mögött. Franciaországban pl. fontosabb, hogy melyik párt embere áll egy megye élén, mint az, hogy mi van a programban. Több helyütt – pl. a német szociáldemokratáknál – a parlamenti felszólalásokat előzetesen a pártvezetőségek hagyják jóvá.

Ezért fordulhat elő, hogy a Reichstagban a képviselők a viták alatt saját “civil” ügyeikkel vannak elfoglalva, azt se tudják, miről van szó. Ilyen a képviseleti parlament. A közvetlen demokrácia sem jobb, sőt rosszabb. I. és III. Napóleon azt szavaztatott meg, amit akart. Weber kiemeli a néptömegek választójogának fontosságát. Összegezésül megállapítja: mind a három lényeges elem a nyugati világra jellemző. Elsőként a parlamenti képviselet, amely már eredeti formájában is azt jelentette, hogy a politikában önkéntesen szövethető erők működnek; másodjára a népszavazással uralomra jutó pártok ebből kifejlődött szervezete és annak következményei; végül pedig az a modern gondolat, hogy a racionális képviselet nem más, mint érdekképviselő által képviselt. Mindez csak “abból a nyugati rendi és osztályfejlődésből magyarázható, amelynek itt – és csak itt – már a középkorban megvoltak az előzményei. Csak nyugaton voltak »polgárok« és »proletárok«.”²² Érdekes jelenség, hogy Weber figyelme még 1918 forradalmas őszének (német) munkás- és katonatanácsaira is kiterjedt. Rámutatott, hogy ezek sem lehettek meg “szakhivatalnokok” nélkül. “Modern viszonyok között korábban pontosan a szakhivatalnokok nélkülözhetetlensége és a saját testület hiánya miatt futott reménytelenül zátonyra minden forradalom.”²⁴ Arra is felhívta a figyelmet, hogy a szakhivatalnokok jelentős része apolitikus: ezeket az embereket főleg saját előmenetelük, javadalmazásuk érdekli. Lám, Bismarck bukása (1890) után az általa kreált hatalmas bürokrácia egyik napról a másikra, zokszó nélkül az új főnök szolgálatába állt. Hasonló a helyzet a nyugati országokban is. (Itt emlékeztetünk arra, hogy Weber sokat ír a “Nyugatról”, de annak határait nem jelöli ki valamiféle ma divatos, a civilizációkat elválasztó demarkációs vonallal. Hahn István joggal mutat rá, hogyan érzékeli pl. az Elbától keletre és nyugatra elhelyezkedő területek agrárfejlődése közötti különbségeket, de eszébe sem jut, hogy Oroszországot – a nyugati és a keleti kereszténység közötti határokra utalva – kirekessze Európából. Dosztojevszkij és Tolsztoj életművében kifejezetten európai jelenséget lát. Az Amerikai Egyesült Államokat voltaképp a Nyugat sajátos részének tekinti.)

A legismertebb weberi fogalom minden bizonnyal a karizma. A középkori megjelölés modern értelmezésével mind a politikai, mind a szociológiai szótár gazdagodott. A nem mindennapi hatású, meggyőző, vonzó, kiválasztottnak tűnő vezető – karizmatikus. A karizma nem függ a képzettségtől, a tudástól, de a külső megjelenéstől és a származástól sem. A politikai életben azonban hozzátartozik a demagógia, amelyet Weber a demokratikus politika velejárájának tekint, és nem pejoratív értelemben használ. A karizma – sokak véleményével ellentétben – nem minőségorientált fogalom. Egy rablóvezér vagy egy fanatikus őrjöngő is lehet karizmatikus. Van rá példa, hogy valaki szélhámosként megjátssza a karizmatikus mágust. A próféták is karizmatikusok voltak, de az 1919-es bajor tanács hatalom vezetője, az irodalmár Kurt Eisner is, aki – Weber szerint – “saját demagóg sikereinek esett áldozatul”.²⁵

A karizma, mint Weber megállapítja, idegen a gazdaságtól. Mint ahogyan a hivatás és a küldetés is az. A szerző két nagy forradalmi erőt különböztet meg: a karizmából származó, amely irracionális, és a racionalist. Leszögezi: “A nacionalizmust megelőző korszakokban a tradíció és a karizma cselekvésirányultságának csaknem minden lehetőségét kimerítették.”²⁶ A jó szociológus és a történész ebben a tekintetben rossz jósnak bizonyult. Nem véletlen, hogy már saját kortársaira sem alkalmazta a “karizmatikus” jelzőt, még Bismarckra sem, akit csodált, de cezarizmusa miatt elmarasztalt – jöllehet a “vaskancellárt” mások karizmatikus személyiségként tartották számon. Mint ilyent szolgálta őt tollával és tanácsaival is Maximilian Harden, a zsidó újságíró (ma azt mondhatnánk: sztárújságíró). Nem tekintette Weber karizmatikusnak II. Vilmos császárt sem, bár az “jó mozgott” a tömegek előtt, s még pojjácsodott is. Az 1914 előtti évek szociáldemokráciájából éppen a szenvedélyes személyiségeket hiányolta. Az ő szemszögéből természetesen a pártbürokraták nem lehetnek karizmatikusok. Sem a bolsevik vezetőket nem tekintette igazán azoknak, sem a liberálisokat, kivéve az általa nagyon kedvelt angol liberális politikust, a többszörös miniszterelnök Gladstone-t.

Weber különbséget tesz öröklődő és szerzett karizma között. Az előbbi nyilván konzervatív jellegű, a meglévő hatalom legitimitását szolgálja. Ugyanakkor nyilvánvalóan jelen van a

forradalmakban is.

A modern kor politikusainak sorában – Weber szerint – tehát kisebb a karizmatikus vezetők szerepe, mint amilyen korábban volt. (Bár válságos helyzetekben változás következhet be.) Ugyanakkor új jelenségként kialakult az újságírók jelentősége, bár soraikból ritkán kerülnek ki pártvezérek. Ennek megvannak az okai. A megélhetésért való hajsza akadályozza az újságírókat abban, hogy politikai vezető tisztségeket töltsön be. Ugyanakkor politikailag aligha lehet független. “A független politikából ugyanis semmiféle haszonra nem lehetett szert tenni, kiváltképpen nem az uralkodó politikai hatalom üzletileg szükséges jóakarata.”²⁷ A gazdaság a sajtót hirdetésekkel is hatásosan befolyásolja. Itt azonban a karizma kérdése – akárcsak a bürokratáknál és a párthivatalnokoknál – már fel sem vetődik.

Weber a pusztán törvényességet jelentő “legitimitás” (legitimi) szót is újraértelmezte a szociológia és a történettudomány számára. A társadalmi közösségekben (államokban) ugyanis sem a gazdasági, sem a gazdaságon kívüli kényszer nem biztosíthatja a rendet. A legitimitás viszont összetartó erő 1. indulati, érzelmi alapon, 2. értékracionálisan, 3. vallásos hittel. Meghatározza a konvenció folyamatát is, melynek “érvényessége külsődlegesen azáltal van biztosítva, hogy az emberek megadott körén belül a rendtől való eltérés várhatóan (viszonylag) általános és gyakorlati helytelenítésbe ütközik.”²⁸ A legitimitás kérdésével azért nem foglalkozunk részletesebben, mert a kérdésről nemrégiben monográfia jelent meg. Ennek idézzük kulcsmondatát. “Valamely politikai berendezkedés ... akkor rendelkezik legitimitással, ha a népesség legalább egy része irányadónak és kötelezőnek tartja, a másik része viszont nem támadja egy hasonlóképp példaértékűnek felfogott alternatív társadalmi rend jegyében.”²⁹

Weber, miután többször is hangsúlyozta az érdek, sőt a “hatalmi ösztön” szerepét a politikában, a politikusok és az őket körülvevő “honorácior” értelmiség elvtelenségét, rámutatott arra, hogy van bizonyos indoka a racionalitással való szembehelyezkedésnek is. A gazdasági racionalitás, pl. a bankügy, “technikailag” helyes, “de *egyedül* ez semmiképpen sem igazolja a *megítélés* fóruma előtt”. Az értékeléskor “figyelembe kell vennünk azt is, milyen eltolódásokat idéz elő a technikai racionalitás a külső és belső életkörülményekben”.³⁰ Tehát a történeti és társadalmi körülmények sokoldalú mérlegelésére van szükség. Ezekben a megállapításokban jól érzékelhető Webernek a “technikai realitások” fölé emelkedő humanizmusa.

Weber történelemképe nem túlságosan biztató. A múltban sok minden létrejött, de – ezt a már említett tételt többször is megfogalmazza – fejlődésről csak fenntartásokkal, vagy még úgy se beszélhetünk. Az eddigi társadalmi formációk nem tudtak, vagy legfeljebb részben tudtak érvényt szerezni a rációnak. Az alternatíva sem ígér jót. A szocializmus, az egalitárius eszme régi ugyan, de ahol részlegesen megvalósult, pl. az egyiptomi Újbirodalomban, ott afféle kaszánia-kommunizmus lett belőle. A másik (gazdaságilag reálisabb) megoldás, hogy “kalkulációs” alapra helyezik. Akkor meg lényegében azonossá válik a kapitalizmussal. A parlamentáris demokrácia a maga lényegét tekintve a legjobb, de létező formáiról a tudós nem szívesen beszél. Talán a legmegfelelőbb: egy komolyan vett parlamentarizmus erős szociáldemokráciával, szakszervezetekkel, szövetkezeti mozgalommal, megteremtve az érdekek bizonyos egyensúlyát. Kemény István találóan jegyzi meg: Weber “bizonyos nosztalgiát érzett a reformációtól a francia forradalomig terjedő korszak iránt, amikor véleménye szerint a racionalizálódás már elérte azt a fokot, hogy az emberek a maguk lábára álljanak, önnön erejükre építsenek, és a bürokratizálódás még nem érte el azt a fokot, hogy megsemmisítse az egyének kezdeményező erejét”.³¹ Ami az államot illeti: “Minden állam erőszakon alapszik” – mondta annak idején Trockij Breszt-Litovszkban. Ez valóban így van. Weber látóköréből – mint már jeleztük – nem esik ki az Amerikai Egyesült Államok sem. Az amerikai társadalom jellemvonásaival, a hatalmas gazdasági lehetőségekkel és azok okaival tisztában van. Bírálja azonban a gazdaság és politika történetileg kialakult összefonódását, a korrupciót, a politikai dilettantizmust, az európai típusú szakapparátusok hiányát, a hatalmas társadalmi különbségeket. Az államhatalom működésének alapelve itt sem más, mint általában.

A vallásokban sem lát megoldást; ő maga vallásilag közömbös. Az Evangélium szerepe magasztos, de a politikában nem lehet élni vele. A vallásszociológia kiemelkedő művelőjeként, sokat írt a keresztény és a zsidó vallásról. Evangélikus hitben nevelkedett, egyetemi hallgató korában tagja volt a diákszervezeteknek, egy életre jó barátja Friedrich Naumann-nak, a lelkipásztorból lett politikusnak, a Mittel-Európa-terv atyjának. A vallást illetően azonban felfogásuk nem közeledett. Ami a valláshoz való menekülésnek a korban feltűnő divatját illeti, ezt Weber határozottan elutasítja. Óhatatlanul felvetődik a kérdés: történetileg hogyan vélekedett az etika és a politika viszonyáról? Lényegében az egész történelemre, és persze saját korára kitekintve, elválasztja egymástól a kettőt. “Vajon a politikával szemben támasztott etikai követelmények szempontjából csakugyan közömbös, hogy a politika igen különös eszközökkel operál, nevezetesen az *erőszak* támogatta hatalommal?” Majd a továbbiakban is a történelmi múlttól és a korabeli jelenről beszélve: “A világ egyetlen etikája sem kerülheti meg azt a tényt, hogy számos esetben »jó« célok eléréséhez morálisan kétes vagy legalábbis veszélyes eszközök alkalmazására van szükség, s a legtöbbször káros mellékkövetkezmények lehetőségét vagy valószínűségét sem szabad figyelmen kívül hagyni... Azok például, akik az »erőszakot megszelídítő szeretetről« prédikáltak, a következő pillanatban többnyire erőszakra szólítottak fel, az *utolsó* erőszakra, mely elvezet oda, hogy megsemmisül minden erőszak.” Nem azonos tehát a mindennapi erkölcs és a politikai erkölcs. “A politika kemény deszkák erőteljes és lassú átfúrása szenvedéllyel és szemmértékkel. Bizonyosan minden történelmi tapasztalat megerősíti az igazságot: az ember nem érte volna el a lehetségest, ha időről időre nem nyújtotta volna ki kezét a lehetetlenért.”³²

Weber felfogása lényegében megelőlegezi Reinhart Koseleck nézetét: “A forradalom, amely minden forradalom eltörlésére irányul, a háború, amely minden háborún győzedelmeskedni akar, valójában az üdvtörténet eszkatologikus bizonytalanságát tartalmazza, amely minden világi önértelmezés ellenére sem gondolható el keresztény előzményei nélkül.”³³ Említésre méltó, hogy utolsó éveiben felfigyelt az “amerikanizmus” európai térhódítására. Oswald Spenglernek a “Nyugat alkonyá”-ról szóló felfogását azonban nem osztotta. (Egyébként a spengleri életmű csak Weber halála után bontakozott ki.)

Weber nemcsak magával a történelemmel szemben volt szkeptikus, hanem a történettudományt is kételkedéssel szemlélte. Egyik utolsó munkájában, 1917-ben felveti a szubjektivitás problémáját. “Hajlandó vagyok – írja – pontról pontra kimutatni történészeink munkáin, hogy valahányszor a tudomány embere a saját értékítéletével hozakodik elő, *megszűnik* a tények teljes megértése.” Más kérdés: mi történik a történettudománnyal, ha mint Weber mondta hallgatóinak (később megjelent előadásról volt ugyanis szó), kivonják belőle az értékítéletet? Bizonyos értelemben maga Weber válaszol a kérdésre: “...hogyan képzelhető el, hogy egyházi és állami formákkal foglalkozó vagy a vallás történetét tárgyaló kollégiumon valaha is azonos *értékelésre* jusson egyfelől egy hívő katolikus, másfelől egy szabadkőműves?! Ez ki van zárva. És az egyetemi oktatónak mégis arra kell törekednie és azt a követelményt kell maga elé tűznie, hogy egyiknek is, másiknak is hasznára legyen ismereteivel és módszereivel.” A professzor végül mégiscsak Kantnál köt ki. Más az empirikus magyarázat, és más a hit. Lehet valaki hű mindkettőhöz anélkül, hogy összekeverné a dolgokat. Majd így folytatja: “A jó tanár feladata megtanítani diákjait arra, hogy elismerjenek *kényelmetlen* tényeket, úgy értem olyanokat, amelyek kényelmetlenek az ember pártállása szempontjából: és minden pártállás, így például az enyém számára is vannak rendkívül kellemetlen tények.” Hivatkozik “az öreg Mill”-re, akinek filozófiáját nem akarja ugyan dicsérni, de igazat ad neki abban, hogy “ha tiszta tapasztalatból indulunk ki, a politeizmushoz jutunk”. Lehet valami igaza “annak ellenére, hogy, és abban, amiben nem szent és nem jó”. Ez már – Weber szerint – Baudelaire és Nietzsche óta tudható. “Ne állj ellen a gonosznak” – ez a Hegyi beszéd etikája. Ám a “férfiméltóság” etikája az, hogy “állj ellen a gonosznak, másként te is felelős vagy, ha hatalomra kerül”. Az előadásban – amelyben még Lukács György esztétikájára is utal – Weber figyelmezteti a diákjait: a professzorban ne vezért lássanak, hanem tanárt. S itt jutunk el a személyiség egyik tényleges dilemmájához: a népszerű, a hallgatók által szeretett és már széles körben tisztelettel emlegetett professzor maga sem “csak” tanár kívánt lenni, hanem vezér – s ez sohasem adatott meg

neki.³⁴

Felvetődik a kérdés: hogy jön mindehhez Nietzsche? Utalni lehet arra, hogy mind ő, mind Weber szembenálltak a hivatalossággal, de nagyra becsülték a németeket. Weber élesen támadta a megalomán császári politikát, jelezve, hogy katasztrófához viszi az országot, de ő sem mondott le az erős német hatalomról, amelytől azt várta, hogy felmutatja majd a német történelem nagy, humanista hagyományait. Ami magát a hatalmat illeti, ez a weberi társadalom-, illetve történelemszemlélet egyik alapkategóriája. Hatalom nélkül nincs társadalom. Amennyire Weber gondolatszemléletéből kiderül, nem is lehet. Úgy vélekedett, ezt őszintén meg is kell mondani. Fiatalkorában imponáltak neki Bismarcknak a Birodalmi Gyűlésben elhangzott híres-hírheft szavai: „Macht geht vor Recht.” Ez persze nem azt jelenti, hogy akár a szónokkal, akár a tételével különösebben rokonszenvezett volna. Nincs nyoma annak, hogy Nietzschének a “felsőbbrendű ember”-ről vallott nézetei hatottak volna Weberre. De mindketten hasonlóan vélekedtek a történettudományról. Nietzsche így ír: “Bizonyos, hogy szükségünk van a történelemre, de másként van rá szükségünk, mint a tudás kertjében tébláboló, elkényeztetett naplopókra, nézzen le bármily előkelően is a mi otromba és bájitalan szükségleteinkre és nyomorúságunkra. Vagyis az élethez és a tethhez van rá szükségünk, nem pedig az élettől és tettől való kényelmes elforduláshoz, még kevésbé az önző élet és a gyáva és gonosz tett megszépítéséhez.” Vagy idézzünk tovább az 1873–74-es dátummal ellátott munkából: “A múlt szava mindig orákulum-szó: csak mint a jövő építőmesterei, mint a jelen tudói fogjátok megérteni.”³⁵

Weber joggal láthatta úgy – Nietzsche alapján is –, hogy amikor szociológiát, történettudományt vagy éppen politikát művel, tulajdonképpen ugyanazon tudományt, vagy legalábbis annak különböző ágazatait gazdagítja.

*

Az évtizedek során az életművet természetesen számos bírálat érte: így azért, mert túlságosan közel állt Marxhoz, de azért is, mert távol állt tőle. Azért is, mert idealizálta a kapitalizmust, de azért is, mert bizonyos kételyeknek is hangot adott. Felrötták neki, hogy az életnek sok szférája nemigen érdekelte: nem foglalkozott a technika, a mindennapok, a szokások és erkölcsök történetével. Azt is, hogy polihisztor volt. (Jóllehet utána is számos “polihisztor” működött a társadalomtudományok területén. Elég az újabbak közül Michel Foucault-ra gondolni.) Arról is esett szó, hogy – bár ez kívánatos lett volna – nem lehet őt egyértelműen egyik alapvető ideológiai-politikai irányzathoz sem sorolni. Elsődlegesen a liberalizmus jöhet szóba, de láthattuk, hogy attól sem volt elragadtatva. Ráadásul a német liberalizmus – akárcsak a viszonylag gyenge német polgárság – szűkölködött demokratikus erényekben. Webernek voltak konzervatív szimpátiái, de a konzervativizmust elvetette. Becsülte a szociáldemokratákat, de náluk viszont sokallta a bürokratizmust és kevesellte a politikai szenvedélyt – s így tovább. Voltak, akik szerint helyeselte a kizsákmányolást, mások viszont azt tudják be érdemének, hogy mindig a szegények és elnyomottak oldalán állott. Mások szerint – Nietzsche nyomán – túlságosan is az államra, a hatalomra koncentrált. S itt maga Weber félreérthetetlen magyarázattal szolgál, méghozzá fontos kérdésben. “A társadalmi állapotoknak a korszak jellemző társadalmi jelenségeiből aposztrófálható ideáltípusa maguknak a kortársaknak is a szeme előtt lebeghetett – gyakran lebegett is – mint gyakorlatilag megvalósítandó eszmény vagy legalábbis mint bizonyos társadalmi kapcsolatok szabályozására szolgáló maxima. Ez a helyzet már a »kenyér biztosának« eszméjével és a kánonjogászok, különösen Szent Tamás jó néhány elméletével is... Még inkább ez a helyzet a nemzetgazdaságtan hírhedt alapfogalmával: a »gazdasági érték« fogalmával. Itt – a skolasztikától a marxi elméletig – az árképzés empirikus folyamatának absztrakciója olyasmivel fonódik össze, ami »objektíven« érvényes, aminek lennie kell.” “A *kizárólag* gazdasági okokra való visszavezetés *semmilyen* értelemben sem ad kimerítő magyarázatot a kultúra *semmilyen* területén, még a »gazdasági« folyamatok területén sem.”³⁶ Ez az idézet vélhetően jellemzi a weberi gondolkodás lényegét. Kemény István találóan írja Weberről: “... több heroizmus volt benne, mint realizmus; végül is inkább volt tudós, mint politikus; elméletben lehetett »német Macchiavelli« (Meinecke),

gyakorlatban »heidelbergi idealista« (Groethuysen) maradt.”³⁷

Ha figyelembe vesszük még a tudományos és politikai pályafutását kétségkívül gátló betegségeket, az oly vonzó, diákjait, előadásainak közönségét, sőt kollégáit is kedvelő, főleg pedig megértő, jó megjelenésű professzort gyötrő szkepticizmust, sőt pesszimizmust, s a rá oly korán lesújtó halált, akkor érhetőnek tartjuk Tamás Gáspár Miklós megállapítását “a romantikus-tragikus” Max Weberről.³⁸

Nem csökkenti, inkább növeli a problémák számát a Wiesbadenben, 1974-es évszámmal megjelent Brockhaus-lexikon XX. kötete, amely a német tudományosság véleményét reprezentálja. A lexikon 87. oldalán az a mindenfajta meditatálást nélkülöző minősítés olvasható, hogy Max Weber – akárcsak F. Naumann, de nála továbbmenve – “nemzeti demokrata” volt. Ebben is van igazság, de ez sem a teljes igazság.

Az életpálya tényleges – és talán érzékeltetett – ellentmondásaira már a Weber, illetve környezetét személyesen ismerők is rámutattak. Norbert Elias éppen Karl Jasperstól hallott Weberről mint “nagy személyiségről”. Maga Elias is megállapítja, hogy Marx erős hatással volt Weberre – és Mannheim Károlyra. (Ez utóbbival Elias jó személyes kapcsolatban is volt.) Hasonlóan elismerő volt, mint Elias írja, Thomas Mann véleménye. Majd leszögezi: Weber “a marxi történetfelfogás ellentézisét” kívánta megalkotni a maga vallásszociológiájában – de egyebütt is. (Ezzel párhuzamosan “a középosztály ellenszociológiájának” megalakítására törekedett.) A “nagy Weber” öccsét, Alfred Weber és az akaraterős özvegyet, aki nélkül az életmű nem jöhetett volna létre, sokra tartotta energiájukért, ügyszeretetükért. Eljárt Marianne Weber heidelbergi irodalmi szalonjába is.³⁹

Magának az özvegynek férjéről írt könyvéből is kitűnnek a weberi ellentmondások. A becslés mellett a fenntartások a szociáldemokratákkal kapcsolatban, a Naumann-féle Mitteleurópa-tervvel való azonosulás, amelyet viszont többen (nálunk, Magyarországon is) támogattak, mások viszont nagynémet törekvéseket láttak benne. (A terv ügyében Weber személyesen is közbejárt 1916 májusában Bécsben és Budapesten.) “A protestáns etika” szerzője nyilvánvalóan az életvidám és katolikus – s egyben élveteg – Dél, München és Bécs irányában tájékozódott: mindkét városban professzori állást kívánt vállalni. Freiburg, valamint Heidelberg városa is katolikus volt. Persze a konfliktusok talán legfontosabbika: tudomány vagy politika? És akkor még nem is beszéltünk Weberről, a tulajdonképpeni politikusról. De ezt nem is tartjuk feladatunknak.

Azt azonban igen, hogy idézzük az özvegy könyvének utolsó, Weber 1920. június 14-én, Münchenben bekövetkező halálával kapcsolatos, két mondatát: “Er ist in unerreichbare Ferne entrückt. Die Erde hat sich verändert.”⁴⁰

¹ Golo Mann: *Németország története 1919–1945*. Balassi Kiadó, 1997, 42.

² Max Weber: *Gazdaságtörténet*. Válogatott tanulmányok. Válogatta: Bertalan László. Fordította: Erdélyi Ágnes. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (KJK), 1979, 22.

³ Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. I. k. Fordította: Erdélyi Ágnes. KJK, 1987, 210.

⁴ Uo. 39.

⁵ Karl Jaspers: *Max Weber: Politiker, Forscher, Philosoph*. R. Piper Verlag. München, 1958, 48–50.

⁶ Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Fordította: Gelléri András, Józsa Péter, Somlai Péter, Tatár György. Gondolat Könyvkiadó, 1982, 7.

⁷ Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. I. k. (1987) 260–271.

⁸ Uo. 243., 245.

⁹ Max Weber: *Gazdaságtörténet*. 252.

¹⁰ Uo. 251–252.

- 11 Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. 11.
- 12 Max Weber: *Gazdaságtörténet*. 276–278.
- 13 Uo. 293.
- 14 Uo. 235.
- 15 Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. I. k. (1987) 152–153.
- 16 Uo. 126. – Weber Marx-interpretációja többnyire pontatlan. Van, amikor túlhangsúlyozza a gazdaság primátusáról szóló nézeteit, máskor viszont szociáldemokratának tekinti őt.
- 17 Uo. 169
- 18 Max Weber: *Gazdaságtörténet*. 269.
- 19 Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. Összeállította: Varga Iván. KJK, 1967, 260–261. A kötetet Kemény István előszava vezeti be. Ez a mai napig az egyik legjobb tanulmány, amelyet Weberről írtak.
- 20 Max Weber: *Állam, politika, tudomány*. Összeállította: Kemény István és Varga Iván. Fordította: Józsa Péter. KJK, 1970, 385.
- 21 Uo. 387.
- 22 Uo. 392–393.
- 23 Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. (1967) 288–300.
- 24 Uo. 271.
- 25 Uo. 248.
- 26 Uo. 352.
- 27 Max Weber: *A politika mint hivatás*. Fordította: Lakner Judit és Magyar Géza. ELTE és Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem Művelődéskutató Intézet, 1989, 37.
- 28 Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. (1967) 60.
- 29 Bayer József: *A politikai legitimitás*. Napvilág Könyvkiadó, 1997, 22.
- 30 Max Weber: *Állam, politika, tudomány*. 115.
- 31 Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. (1967) 37.
- 32 Max Weber: *A politika mint hivatás*. 6.
- 33 Max Weber: *A politika mint hivatás*. 67., 71. 75–77. 87. Lásd még: Reinhardt Koseleck: *Ellenforradalmak*. Fordította: Szabó Márton. *Kritika*, 1998, 10.
- 34 Max Weber: *A tudomány és a politika mint hivatás*. Összeállította: Fehér M. István. Fordította: Glavina Zsuzsa. Kossuth Könyvkiadó, 1995, 35–36., 40.
- 35 Lásd Friedrich Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról*. Fordította és a bevezető tanulmányt írta: Tatár György. Akadémiai Kiadó, 1989, 27., 66.
- 36 *Állam, politika, tudomány*. 55., 29.
- 37 Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. (1967) 11. Előszó.
- 38 Tamás Gáspár Miklós: *Etnarchia és etnoanarchizmus. Világosság*, 1998, 8., 9.
- 39 Lásd *Nobert Elias über sich selbst*. A. J. Herma van Voss und A. van Stolk: *Biographies Interview mit Norbert Elias. Norbert Elias Notizen zum Lebenslauf*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990, 48., 54., 109., 126., 130. – A műre Gellériné Lázár Márta volt szíves felhívni a figyelmemet.
- 40 Elérhetetlen messzeségbe távozott. És a Föld megváltozott. – Marianne Weber: *Max Weber. Ein Lebensbild*. Verlag von J. C. B. Mohr. Tübingen, 1926, 712. A Budapestre való utazásról uo. 582.

In: Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása. Akik nyomot hagytak a 20. századon, 5.füzet, Budapest, 1999.